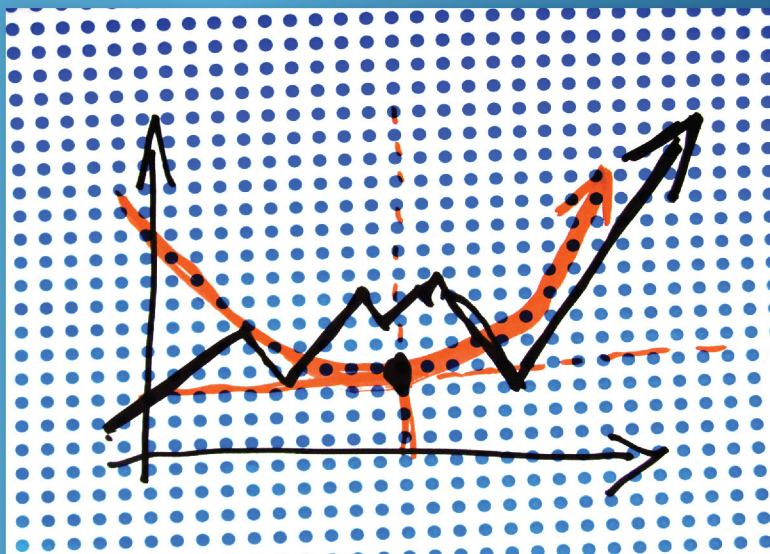

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ

ISSN 1857-7628

ГОДИШЕН ЗБОРНИК 2009 YEARBOOK

ГОДИНА 1

VOLUME 1

GOCE DELCEV UNIVERSITY – STIP
FACULTY OF ECONOMICS

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ” – ШТИП
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ

ГОДИШЕН ЗБОРНИК
2009
YEARBOOK

ГОДИНА 1

VOLUME I

UNIVERSITY “GOCE DELCEV” – STIP
FACULTY OF ECONOMICS

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ
YEARBOOK
FACULTY OF ECONOMICS**

За издавачот:
Проф д-р Ристо Фотов

Издавачки совет

Проф. д-р Саша Митрев
Проф. д-р Ристо Фотов
Доц. д-р Круме Николовски
Проф. д-р Трајче Мицески
Проф. д-р Милан Илиески
Асист. м-р Борјан Ѓоргиев
Асист. м-р Стеван Габер

Editorial board

Prof. Saša Mitrev, Ph.D
Prof. Risto Fotov, Ph.D
Ass. Prof. Krume Nikolovski Ph.D
Prof. Trajce Miceski Ph.D
Prof. Milan Ilieski, Ph.D
Assist. Borjan Gorgiev, MSc
Assist. Stevan Gaber, MSc

Редакциски одбор

Проф. д-р Ристо Фотов
Доц. д-р Круме Николовски
Проф. д-р Трајче Мицески
Проф. д-р Милан Илиески

Editorial staff

Prof. Risto Fotov, Ph.D
Ass. Prof. Krume Nikolovski Ph.D
Prof. Trajce Miceski Ph.D
Prof. Milan Ilieski, Ph.D

Главен и одговорен уредник

Проф. д-р Трајче Мицески

Managing & Editor in chief

Prof. Trajce Miceski Ph.D

Јазично уредување

Даница Гаврилоска-Атанасовска
(македонски јазик)

Language editor

Danica Gavrilovska-Atanasovska
(Macedonian)

Техничко уредување

Славе Димитров

Technical editor

Slave Dimitrov

Печати

Печатница „2-ри Август“ - Штип
Тираж - 300 примероци

Printing

„Vtori Avgust“ - Stip
Printing No 300

Редакција и администрација

Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип
Економски факултет
ул. „Крсте Мисирков“ бб
п. фах 201, 2000 Штип
Р. Македонија

Address of the editorial office

Goce Delceva University – Stip
Faculty of Economics
Krste Misirkov b.b.,
PO box 201, 2000 Stip,
R. of Macedonia

СОДРЖИНА
CONTENT

Д-р Ристо Фотов	
Одржлив развој - императив на современиот свет	7
Д-р Ристо Фотов	
Анатомија на финансиската и економската криза во светот	18
Проф. д-р Трајче Мицески	
Очекуваното траење на животот во европските земји и нивната корелативна зависност со бруто-домашниот производ по жител	25
Проф. д-р Трајче Мицески	
Менаџмент филозофија на совршенство - лидерство со љубов	34
Проф. д-р Димитар Ефтимоски	
Видови претприемништво	44
Доц. д-р Круме Николоски	
Менаџмент на здравствено-информациски системи - од податоци, преку информации до знаење	52
Доц. д-р Круме Николоски	
Човечки ресурси во јавно-здравствениот систем - од адекватна работна сила до квалитетна здравствена заштита.....	68
Jollanda MEMAJ Assoc. Prof. Dr. Raimonda DUKA	
MPA Analysis of public expenditure on education in Albania	80
Evis Kushi, PhD 88	
Measuring asymmetric information in Albanian tourism	90
Трајко Мицески*, Петар Клетникоски**	
Заедничка аграрна политика на ЕУ	101
М-р Борјан Ѓоргиев	
Образованието и менаџментот на знаење - фактори за развој на човечките ресурси во економија базирана на знаење	109
М-р Златко Бежовски	
Матрица за е-бизнис настап на македонските компании и претприемачи	119

М-р Стеван Лазар Габер

Улогата на пактот за стабилност и раст во креирањето
на фискалната политика во Европската унија 132

Помлад асистент Марија Димитрије Гогова

Евидентни недостатоци во регулирањето на финансискиот сектор 143

К. Чабулева, Т. Мицески, Т. Јованов

Корелациона зависност меѓу живородени деца и склучени
бракови и живородени деца и разведени бракови во Р. Македонија 150

М-р Оливера Ѓоргиева-Трајковска

Електронското банкарство - поим и ризици 162

М-р Дејан Методијески

На „Долгата опашка“ во функција на туризмот 172

М-р Илија Груевски

Политиката на девизниот курс во услови на фиксен режим
при неговото формирање 179

Помлад асистент Марија Димитрије Гогова

Општите психолошки фактори на однесување на потрошувачите 195

Асистент м-р Елизабета Митрева, Љубица Стефановска, дипл.маш.инж.

Примена на методите и техниките за бездефектно
производство во проектирањето на систем на квалитет и
оптимизација на деловните процеси 202

М-р Стеван Лазар Габер

Значајноста на фискалните правила за имплементација
на стабилна фискална политика 213

М-р Љупчо Давчев

Проценка и менаџирање на државен ризик 220

Т. Јованов¹, Т. Мицески², К. Чабулева³

Корелациона зависност меѓу природниот прираст на
населението и живородени деца и починати лица во Р. Македонија 230

М-р Илија Груевски

Начини на одбрана од каматното влијание кај банките и другите
финансиски институции 241

Stojan Kocев MSc	
SIX SIGMA and CMMI APPLICATIONS and SYNERGY	253
Душан Миланов - Центар за кариера и развој, м-р Борјан Ѓорѓиев	
Стилот на донесување на одлуки како карактеристика на личноста која дава понатамошни насоки за развој на човечките ресурси	267
Љубица Стефановска, м-р Елизабета Митрева	
Проектирање на систем на мотивација - нужност во остварување на стратегијата и целите на компаниите	279
Помлад асистент Емилија Митева	
Технолошки развој на малите и средните претпријатија во PM преку програми за соработка со странски партнери	288
Помлад асистент Дарко Лазаров	
Странски директни инвестиции во Централна и Источна Европа	298
Помлад асистент Емилија Митева	
Улогата на Светска банка во светската економија	309
Марија Манева, Центар за односи со јавноста при УГД	
Маркетинг менаџмент во високообразовните институции	321
Дипл. психолог Билјана Герасимова	
Влијанието на степенот на образование, висината на личниот доход и областа на работа врз начинот на однесување при купување ...	329

Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип, Економски факултет - Штип

Д-р Ристо Фотов

АНАТОМИЈА НА ФИНАНСИСКАТА И ЕКОНОМСКАТА КРИЗА ВО СВЕТОТ

Abstract

World's financial crisis that appears in the last quarter of 2008 with epicenter in the USA, excluded on the surface many elements according to which it is talked about the crisis of one economic and political exhausted system: liberal capitalism. As a reason for the financial crisis is quoted breaking up of market's real estates in America, by which a number of financial institutions registered enormous loses. Many of the very strong investmental banks and other financial institutions bankrupted, and those who passed the starting stroke of the crisis continued to functionalize on new reconstructed ownership structure with emphasized influence, revision and control by the state.

There are located weaknesses in regulative and supervisor function. It is known that the financial crisis, above all, are of the fastest growing of the money offering, money surrogates and money derivatives from the real estate. Regardless, how the raised deficiency in financial system of the USA is seen in incapability to provide mobilization of economization, placing of the capital and avoiding of risks, is quoted as a catalizator for coming up of the financial crisis.

Вовед

Иако финансиските кризи претставуваат стар економски феномен, тие секогаш одново ги изненадуваат економистите, учесниците на финансиските пазари, монетарната и фискалната власт. Ги изненадуваат и самите политичари, без оглед колку се моќни. Се чини дека нема таква моќ и сила која би можела да спречи финансиска криза.

Случувањата несомнено упатуваат на фактот дека капитализмот се најде во слепа улица. Излезот се наоѓа во неопходни отстапки во смисла на донесување на одлука по кој пат да се движи, односно со помалку или повеќе државна интервенција во економијата. Овде не се поставува прашањето на пазарот, туку дали тој е семоќен механизам или треба и таму помош од државата за да функционира совршено?

Имајќи ги предвид промените што се случиле во изминатите 60-тина години на глобалната сцена, неизбежно се поставува прашањето дали светскиот политички систем воспоставен уште во 1945 година е потрошен? Треба да се има предвид дека политичкиот и светскиот

економски систем дефиниран во 1944 и 1945 година ги респектирал тогашните политички и економски сили и односи. Но, во меѓувреме, доларот ја изгубил ексклузивноста на единствена светска валута и доби рамноправен конкурент во еврото.

Зборувајќи за финансиските кризи, треба да се потенцира дека тие се случуваат кога почнува побрз пораст на количината на парите и паричните сурогати и дериватите на парите (финансиски средства) од реалниот имот. Или со други зборови, количината на финансиските средства треба да биде еднаква на вредноста на реалните средства (стока, услуги и имот). Тоа подразбира: како се зголемува вредноста на стоките и услугите и вредноста на имотот, така треба да се зголемува и финансискиот имот. На долг рок нивниот раст мора да биде ист, во спротивно тоа доведува до нерамнотежа помеѓу финансискиот и реалниот пазар што завршува со криза. Значи, паричната понуда треба да ја покрива вредноста на стоките и услугите. Ако количината на парите расте побрзо од производството на стоки и услуги, тоа неминовно доведува до инфлација и обезвреднување на парите.

Несомнено сегашната финансиска криза не претставува само финансиска, туку таа е прв показател за длабока економска криза, а според многу елементи може да се каже дека претставува криза на еден стопански и политички систем: либерален капитализам. Бројните настани регистрирани од 1970 до 2007 година во светот, а кои можат да се претстават преку бројки, кои говорат дека, во овој период во светот се случија 127 банкарски кризи, повеќе од 208 курсни кризи, 63 должнички кризи, 42 двократни (банкарска и курсна) кризи итн., како и настаните што се случиле во изминатите 60-тина години, на глобалната светска сцена неизбежно се наметнува прашањето: дали воспоставениот политички систем во 1945 година е веќе потрошен? Политичкиот и светскиот економски систем е дефиниран во 1944 и 1945 година, врз основа на тогашните политички и економски односи на силите. Несомнено, во меѓувреме овој систем, со доларот во центарот на вкупните случувања, ја изгуби ексклузивноста на единствена светска резервна валута и доби рамноправен конкурент во еврото.

Јапонија и Германија се издвоија како втора, односно трета економска светска сила. Во поново време Кина, Индија, Бразил и Русија стануваат сè позначајни економски и политички глобални фактори. Русија, благодарение на природните богатства со кои располага, станува сè повеќе економски, воено, а со тоа и политички влијателна. Несомнено во последниве триесет години, по 60-тите од минатиот век, светот е заплискан од незапирливиот процес на глобализација, кој дополнително

ги изостри и потенцира потребата од воспоставување на глобални институции и глобална политика во замена на меѓународните институции и меѓународната политика договорена по Втората светска војна. Ова и многу други прашања едноставно бараат одговор, заради длабочината на кризата која првин ја зафати Америка и со голема брзина се пришири по целата Земјина топка.

Според зборовите на Р. Krugman, причината за финансиската криза која го зафати светот претставува, едноставно речено, крах на пазарите на недвижности (imobilien) во Америка и енормните загуби кои ги погодија финансиските институции чии капитални вложувања биле базирани на хипотекарни плаќања. Обидите, прво на слабите, а потоа и појаките финансиски институции, тие загуби а со тоа и новонастанатите долгови да се покриваат со брза продажба на акции и на таков начин да се дојде до свеж капитал потребен за меѓусебно финансирање, како и финансирање на стопанството воопшто, предизвика до сега невиден синџир на реакции на берзите, во кој понудата на акции се наметна како „единствено логична“ берзанска активност.

Тоа предизвика за кратко време да дојде до паѓање на цените на акциите, а потоа до потполн крах на берзанските активности, односно до опаѓање на вкупниот индекс на изразување на речиси сите светски берзи. Како во Америка, така и во останатиот дел од светот, дојде до банкрот на сите значајни финансиски институции како големи и прочуени банки. Практично доаѓа до колапс на финансискиот систем.

Но, со цел да се разбере правата генеза како и димензиите на кризата, во која има сè и сешто, замрсени берзански шпекулации, т.н. домино ефект, хипотекарни вложувања, огромни суми на „хартиени пари“ - фондови од кои се финансираат пензиите, осигурувањето, изнудени купувања и фузионирања на компании..., морало да се анализира економската политика, потоа економските категории и инструменти, а посебно некои мерки кои меѓусебно се преплетуваат и се со различен интензитет, во различно време влијаат еден на друг. Секако, битен фактор во сето тоа се информациите кои допираат до нас и кои секогаш треба да се земат со определена доза на резерва, бидејќи никогаш во детали не се знае позадината на лансираните едни или други податоци кои тешко можат да се проверуваат, а досегашната практика покажа дека на тој план треба да се биде претпазлив.

Кризите и капитализмот?

Финансиските кризи вообичаено се прв показател за деловните, односно економските циклуси. Деловните циклуси се карактеристични

за капитализмот, како што се својствени земјотресите за геологијата на Земјата. Отсекогаш капитализмот ги имал и секогаш ќе ги има. Финансиските кризи постојат од кога постои и современиот облик на пари (хартиени пари).

Ако може да се даде заедничко име на повеќе појавни облици на финансиска криза, тогаш може да стане збор за повеќе видови на кризи: должничка криза, курсна криза, банкарска криза, берзанска криза итн. Нивното прелевање на останатите делови од финансискиот и стопанскиот систем станува неминовно ако појавниот облик се наметне со силен интензитет, што неизбежно генерира економска и социјална криза.

Трагајќи по генезата на современите финансиски кризи, може нивните корени да се лоцираат во седумнаесеттиот век (Тулипоманијата - 1636 година). Меѓу нив како најпозната се смета таа од 1929 до 1933 година. Само од 1970 до 2007 година во светот се случија 127 банкарски кризи, 208 курсни кризи, 63 должнички кризи, 42 двократни кризи (банкарска + курсна криза) и 10 трикратни кризи (банкарска + курсна + должничка).

Оваа криза по многу нешта се разликува од сите кризи што се случиле во последните дваесет години. За разлика од кризата во источна Азија и другите кризи што се случија во последните 20 години, оваа криза претставува прва криза која се појави во центарот на глобалниот финансиски систем. Другите кризи потекнуваа на перифериите на тој систем. Но и покрај тоа што оваа криза е започната во центарот, периферијата ќе биде најмногу погодена. Дури и државите кои имаат добра економска политика ќе бидат погодени. Секако, земјите кои се повеќе задолжени ќе бидат најмногу погодени. Тие мораат да позајмуваат пари секоја година, а цената на тој капитал ќе биде повисока. Понатаму земјите кои имаат трговски дефицит мораат да го финансираат тој дефицит и ќе им биде сè потешко и потешко тоа да го прават, заради што ќе мораат да се соочат со повисоки каматни стапки при финансирање на тој дефицит. Но кое е решението? Во денешниот свет на глобализација, странските инвестиции се мошне важни за многу земји, но и тие инвестиции ќе бидат забавени. Ова последното поради фактот што капиталот природно од местата кои се помалку стабилни кон места кои се постабилни.

Финансиските кризи се резултат, пред сè, на брзиот пораст на понудата на пари, парични сурогати и парични деривати (финансиски средства) од реалниот имот. Оттука несомнено произлегува дека количината на финансиските средства треба да е еднаква на вредноста на реалните средства (стоки, услуги и имот). Тоа значи дека зголемувањето на вредноста на стоките и услугите и вредноста на имотот треба да е проследено со зголемување и на финансискиот имот. На долг рок

нивниот пораст мора да биде ист, од причини што во спротивно ќе дојде до нерамнотежа помеѓу финансискиот и реалниот пазар, што неминовно доведува до криза. Понудата на пари треба да ја покрие вредноста на стоките и услугите. Доколку количината на пари расте побрзо од производството на стоки и услуги, тоа води до соочување со инфлација и до обезвреднување на парите. Несомнено дека кризите се резултат на дискрепанците меѓу финансиските и реалните фондови. Оттука финансискиот сектор е тој кој треба да го следи развојот на реалниот сектор.

Сегашната економска криза?

Според зборовите на Џозеф Штиглиц, добитник на Нобелова награда за економија, поранешен главен економист во Светската банка и сегашен професор на Универзитетот „Колумбија“ во Њујорк, сегашната економска криза во светот е произведена во САД. Имено, тој вели дека САД станаа извозници на филозофијата за намалување на државното регулирање на економијата, извозници на токсични хипотекарни хартии од вредност и на стопански пад. И во тој контекст приложува аргументи, според кои, смета дека САД се најодговорни за сегашната криза. Во финансискиот систем на САД е вграден недостаток со кој се нагласува неговата најголема слабост што не можеше да обезбеди мобилизација на штедење, пласирање на капиталот и избегнување на ризиците.¹

Што се однесува до штедењето како однос на просечен Американец, дојде до опаѓање на штедењето во Америка. Која е причината? За да се сфати сето тоа треба да се разгледа периодот на последните седум години, кога потрошувачката претставуваше фактор кој ја одржуваше американската економија, како и економскиот меур на стабилни кредити. Цените растеле, инвестициите им овозможувале на луѓето да ги извлекуваат парите од недвижности, тоа мотивирачки влијаеше да не штедат за пензија затоа што вредностите на нивните куќи, кои ги купуваа на кредит, растеа. Американците земале 1.950 милијарди долари нови кредити и поголем дел од нив е потрошен на потрошувачка. Тој вид на потрошувачка доведе до тоа штедењето да се стопи. Тоа беше неодржливо. Тоа практично претставува фундаментален проблем на американската економија. Штедењето опадна поради повлекувањето на кредитите. Тоа штедење може да порасне за 2 до 3%. Доколку се случи финансиска криза во Шведска, тоа ќе изнесува дури до 13%. Кога сите престануваат да

¹ Штиглиц: Кризата е произведена во САД, Дневник, 27.2.2009 година, стр.9

трошат економијата се соочува со забавување и тоа е тоа што се нарекува парадокс на штедливоста. Нешто мора да ја пополнува таа празнина, а ништо не може ја пополнува толку брзо и доволно длабоко.

Дополнително либералниот однос кон одредени нестандартни кредитирања во финансискиот систем на САД создаде поволна клима за појава на финансиска криза. Во осумдесеттите години од 20 век, Вокер бил директор на Федералната управа на резерви и успеа драстично да ја намали инфлацијата. Сите тогаш рекоа дека тоа било прекрасно, тоа имало своја цена, но се ослободи од инфлација. Но, во сето тоа постои и една грешка. Тој (Вокер) веруваше во регулативата, ги сфатил ограничувањата на пазарот, а тоа, пак, за Реган било неприфатливо и Вокер добил отказ. На тоа место дојде Ален Гринспен, а тој не веруваше во регулативата, не работеше тоа што требало да го работи и поради тоа денес се трпат последиците.

Некои слабости на финансискиот систем на САД се потенцирани во изминатите 15 години. Имено, во 1994 година е донесен т.н. Закон за нестандартно кредитирање од страна на администарцијата на Бил Клинтон, со која федералните резерви на САД им доделуваа субвенции за ризично кредитирање (тоа подразбира колку што поризични кредити, толку повеќе добиени субвенции од државата). Тоа беше почеток на либерализација во делот на регулацијата и надзорот над финансискиот сектор, што подоцна (истиот закон во 2002 година надополнет и проширен со тоа што и локалната власт е повикана да ги помага банките кои доделуваат нестандартни кредити) уште повеќе се потенцира.

Кризата покажа дека економските и пазарните институции потфрлија, особено регулаторните и супервизорските институции. Стана сосема јасно дека ниту пазарот е перфектен, но и тоа дека и економските агенти не се рационални, а уште помалку се снајдоа институциите во спречувањето на економско неodrжливи и шпекулативни трансакции.

Детектирањето на слабостите во функционирањето на финансискиот систем претставува основа за дефинирање на мерките со кои треба да се дејствува во иднина во функција на совладување на сегашните и спречување на идните потенцијални предизвикувачи на економската криза. Во таа смисла и мерките од одржаниот најголем економски самит на Г-20, на 2.4.2009 година во Лондон, се однесуваат на зајакнување на финансиската и регулаторната супервизија, зајакнување на глобалните финансиски институции, залагање против нерационалниот протекционизам, како и за спречување на глобалната прераспределба.

За длабочината и широчината на актуелната економска криза зборува загриженоста и спремноста во дефинирањето на мерките за совладување на последиците од кризата. Финансискиот пакет (предложен од Г-20), кој

изнесува повеќе од еден трилион американски долари, е особено важен како по својот обем исто така и по неговата институционална и наменска распределба. Имено, 750 милијарди американски долари се наменети за ММФ за потребите на интервенција во националните економии низ целиот свет врз основа на специфични аранжмани. За СПВ (специјални права на влечење) се наменети 250 милијарди американски долари што ќе придонесе за зголемување на глобалната ликвидност, од кои 100 милијарди американски долари се за земјите во развој и пазарите што се дефинирани како кризи. Доделени се 100 милијарди американски долари за дополнително кредитирање преку развојните мултилатерални банки, за поддршка на земјите во развој.

Заедничко е сознанието дека надминувањето на светската економска криза е возможно со заеднички усогласени и координирани активности на сите национални економии во светот и со насочување на напорите кон остварување на особено следниве цели: јакнење на регулативата и зајакнување на супервизијата над финансиските институции; јакнење на глобалните финансиски институции; обновување на светскиот економски раст и отворање нови работни места; зајакнување на меѓународната ликвидност; зајакнување на транспарентноста и отчетноста со користење на сметководствените и супервизорските стандарди; понатаму поттикнување на меѓународната трговија преку спречување на протекционизмот итн. Се чини дека голема е цената за светската економија што ја испорачува кризата. За нејзиното совладување ќе биде потребно вклучување на сите национални економии во светот, преку заеднички усогласени и координирани национални економски политики. Се разбира не преку декларативни заложби, туку со конкретни обработени мерки со технички детали до ниво на нивна реализација.

Користена литература

Извештаи на агенциите AFP, Reuters: Dvije milijarde evra za oživljavanje ekonomije od 6.2.2009 година

Ištvan Ivanović: FINANSIJSKA KRIZA - Kolaps svjetskog finansijskog sistema, објавено во „Вечерњи лист“, Vösendorf, Oktobar 2008

www.imf.org

Дневник од 14.2.2009 г., 27.2.2009 г., 6.4.2009 г. и 11.4.2009 г.